

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ПОДОЛЬХОВА МАРІАННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 712.26 (1-751.3)

**ДЕНДРОЛОГІЧНІ ПАРКИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ
(КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА, ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ТА ЛАНДШАФТНО-КОМПОЗИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ)**

06.03.01 «Лісові культури та фітомеліорація»

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата сільськогосподарських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор сільськогосподарських наук, професор
Олексійченко Надія Олександрівна,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
професор кафедри ландшафтної архітектури
та фітодизайну

Офіційні опоненти: доктор сільськогосподарських наук, професор
Гайда Юрій Іванович,
Тернопільський національний
економічний університет,
професор кафедри менеджменту біоресурсів
і природокористування

кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник
Дойко Наталія Михайлівна,
Державний дендрологічний парк
«Олександрія» НАН України,
завідувач відділу збагачення дендрофлори

Захист відбудеться «07» грудня 2018 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.09 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розіслано «06» листопада 2018 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. Г. Лащенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних умовах негативних екологічних змін на нашій планеті беззаперечно зростає увага до проблеми збереження біорізноманіття, що зазначено зокрема і у «Стратегії Євросоюзу до 2020 року» («The EU biodiversity strategy to 2020», 2011). Дендрологічні парки, як штучні об'єкти природно-заповідного фонду України, слугують осередками культивування аборигенних та інтродукованих деревних рослин. За останні десятиліття свого розвитку дендрологічні парки переважно загальнодержавного значення досліджено у різних напрямках низкою вчених, серед яких: В. М. Черняк (2005), Т. В. Панасенко (2007), Р. Б. Дудин (2009), Н. В. Гатальська (2011), Ю. О. Клименко (2012), А. С. Чонгова (2013), Т. Р. Юник (2015). Однак, нині видове різноманіття більшості дендрологічних парків, насамперед, місцевого значення, залишається мало вивченим (Байрак О. М., 2013). Історичні аспекти формування мережі дендрологічних парків Українського Полісся наявні у наукових працях В. Т. Харчишина (1992); фахівців Київського еколого-культурного центру О. О. Орлова, С. П. Сіренького та ін. (2001); засновників дослідних парків О. Ф. Ворона (2007) та В. М. Почаївця (2009); С. Ю. Поповича (2011), Ф. Ф. Маркова (2011), О. М. Байрак (2014), А. М. Савоськіної (2015). Однак, наукова інформація щодо репрезентативності їх дендрологічних колекцій досить обмежена та застаріла. Комплексні дослідження дендрологічних парків України, як заповідних об'єктів садово-паркового мистецтва, до цього часу не проводилися. До того ж, нині відсутні чіткі критерії для надання відповідного адміністративного рангу дендрологічним паркам, а підходи щодо їх зонування, як одного з важливих аспектів організації території, потребують уточнення відповідно до сучасних умов розвитку таких парків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі ландшафтної архітектури та садово-паркового будівництва впродовж 2013–2018 рр. Висвітлені у ній теоретичні та практичні положення є складовою частиною державної бюджетної науково-дослідної теми Навчально-наукового інституту лісового і садово-паркового господарства Національного університету біоресурсів і природокористування України «Розробити новітні принципи організації та реконструкції територій об'єктів культурної спадщини» (номер державної реєстрації 0115U003395, 2014–2016 рр.), до виконання якої здобувач залучалась як виконавець окремих підрозділів.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – комплексне оцінювання дендрологічних парків Українського Полісся, аналіз їх територіальної організації та ландшафтно-композиційної структури.

Для вирішення мети було поставлено наступні завдання:

– провести ретроспективний аналіз формування мережі дендрологічних парків України та Українського Полісся, проаналізувати законодавчу базу в сфері їх функціонування;

- здійснити флористичний аналіз видового і визначити кількісну структуру внутрішньовидового дендрорізноманіття, виконати розподіл за життєвими формами й походженням, провести аутфітосозологічний аналіз і визначити екологічні особливості, зокрема посухостійкість та зимостійкість;

- систематизувати дані щодо таксономічної та кількісної структури вікових дерев у дослідних парках, оцінивши їх санітарний та естетичний стан;

- визначити категорію дендрологічної цінності дослідних парків Українського Полісся;

- виявити особливості їх територіальної організації та обґрунтувати цінність перспективних до виділення функціональних зон чи підзон;

- здійснити ландшафтно-композиційний аналіз та сформувані науково-практичні рекомендації для посилення естетичних якостей дослідних парків як об'єктів культурної спадщини.

Об'єкт дослідження – формування мережі дендрологічних парків Українського Полісся.

Предмет дослідження – особливості комплексного оцінювання, територіальна організація дендрологічних парків та їх ландшафтно-композиційна характеристика.

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладено загальнонаукові (аналіз та синтез, системний підхід, математико-статистичні, польових досліджень) і спеціальні (візуальні, дендрологічні, ландшафтні, картографічні; історико-культурний та флористичний аналіз; фотофіксація видових точок, камеральна обробка та комп'ютерні методи з обробки графічних даних) методи пізнання.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення, що визначають наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

- визначено й уточнено з міжнародною базою «The plant list» кількісний та якісний склад видового і внутрішньовидового різноманіття колекцій дендрологічних парків Українського Полісся, та здійснено комплексний структурний флористичний аналіз;

- проведено комплексне оцінювання сучасного стану п'яти дендрологічних парків Українського Полісся, визначено категорію їх дендрологічної цінності;

- встановлено коефіцієнти подібності та заповнення, а також індекси трапляння деревних рослин;

- проаналізовано і сформовано комплексну характеристику ландшафтно-композиційної структури дослідних дендрологічних парків за репрезентативністю типів садово-паркових ландшафтів, композиційно-просторовою оцінкою та особливостями застосування засобів гармонізації композиції;

обґрунтовано та розроблено аспекти дослідження територіальної організації дендрологічних парків Українського Полісся, а також науково-практичні рекомендації щодо поліпшення їх дендрологічної цінності та ландшафтно-композиційних характеристик;

отримала подальший розвиток систематизація наукової інформації щодо поняття «дендрологічний парк», аналіз законодавчої, нормативно-правової та методичної баз щодо функціонування дендрологічних парків, а також дослідження вікових дерев у зоні Українського Полісся;

доповнено та уточнено ретроспективний аналіз формування дендрологічних колекцій і території заповідних дендрологічних парків Українського Полісся та дендропарку «Клесівський»;

запропоновано науково-практичні рекомендації щодо зонування дослідних дендрологічних парків, їх подальшого функціонування та пристосування як заповідних об'єктів культурної спадщини.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації застосовуються у навчальному процесі при викладанні дисциплін «Реконструкція та реставрація садово-паркових об'єктів» під час підготовки фахівців ОС «Магістр» за спеціальністю «Садово-паркове господарство» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. Результати наукових досліджень за темою дисертації використовуються установами, яким підпорядковані дослідні дендрологічні парки, для уточнення каталогів їх колекційних фондів. Наукові здобутки введені також у практичну діяльність Державного дендрологічного парку «Березнівський».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійно виконаного дослідження, у процесі якого опрацьовано фахову літературу, архівні, іконографічні та картографічні матеріали, підібрано методики досліджень, проведено необхідний обсяг польових і камеральних робіт. Сформульовані в роботі наукові положення, висновки і рекомендації, розроблені автором, є її науковим доробком та узагальнюють результати багаторічних досліджень. У спільних публікаціях права співавторів не порушено. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації висвітлено та обговорено на: Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Історико-культурні та природоохоронні аспекти збереження багатовікових дерев» (м. Київ – м. Чигирин, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Лісове і садово-паркове господарство XXI сторіччя: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 2014 р.); 64 науково-технічній конференції «Наукові основи підвищення продуктивності і біологічної стійкості лісових та урбанізованих екосистем» (м. Львів, 2014 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Рослини та урбанізація» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Біоресурси лісових та урбанізованих екосистем: відтворення, збереження і раціональне використання» (м. Київ, 2015 р.); I (XII) Міжнародній конференції молодих учених «Наукові основи збереження біотичної різноманітності» (м. Львів, 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Виклики XXI століття та їхнє вирішення у лісовому комплексі й довкіллі» (м. Київ, 2015 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Соціально-екологічна роль

заповідних дендропарків України» (м. Тернопіль – м. Заліщики – с. Бистриця, 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Інтродукція рослин, збереження та збагачення біорізноманіття в ботанічних садах та дендропарках» (м. Київ, 2015 р.); Міжнародній конференції молодих учених «Актуальні проблеми ботаніки та екології» (м. Полтава, 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Охорона біорізноманіття та історико-культурної спадщини у ботанічних садах та дендропарках» (м. Умань, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (м. Братислава, Словацька Республіка, 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Сучасні тенденції збереження, відновлення та збагачення фіторізноманіття ботанічних садів і дендропарків» (м. Біла Церква, 2016 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Сучасні тенденції збереження і збагачення колекцій дендрофлори в об'єктах природно-заповідного фонду України» (м. Кременець – с. Білокриниця, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасний ландшафт: проектування, формування, збереження» (м. Київ, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Contribution of young scientists on forestry, wood processing technologies and horticulture» (м. Київ, 2017 р.); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Науково-організаційні підходи до використання сучасних принципів ландшафтного дизайну у формуванні експозицій заповідних парків України» (с. Березова Рудка – м. Полтава, 2017 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 25 наукових праць, з яких 7 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 4 статті в інших наукових виданнях, 14 тез наукових доповідей.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація містить анотації, перелік умовних позначень, вступ, чотири розділи, висновки, пропозиції виробництву, список використаних джерел (154 найменування) та додатки. Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінку комп'ютерного тексту. Фактичний матеріал систематизовано у 8 таблицях, ілюстровано 61 рисунком.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Розділ 1 «Ретроспективний аналіз формування мережі дендрологічних парків Українського Полісся». Систематизовано наукову інформацію щодо поняття «дендрологічний парк», проаналізовано законодавчу, нормативно-правову та методичну бази щодо функціонування дендрологічних парків. Виявлено, що законодавство України порівняно з іншими державами, територія яких частково належить до поліської зони, досить чітко дає визначення та розглядає статус дендрологічних парків. У контексті законодавства щодо культурної спадщини вони виступають об'єктами садово-паркового мистецтва. Разом із тим, нині відсутні критерії для надання відповідного адміністративного рангу дендрологічним паркам, а підходи щодо їх зонування, як одного з важливих аспектів організації території, потребують вдосконалення.

Упродовж свого розвитку дендрологічні парки України, зокрема Українського Полісся, досліджувалися низкою вчених у різних контекстах. Однак, нині видове різноманіття багатьох дендрологічних парків, насамперед, місцевого значення, залишається мало вивченим, а наявні дані переважно обмежені та застарілі.

Було проведено ретроспективний аналіз формування мережі заповідних дендрологічних парків Українського Полісся та їх дендрологічних колекцій, а також дендропарку «Клесівський». Визначено, що дендрологічні парки, які мають заповідний статус, становлять лише 7 % від загальної кількості дендрологічних парків України. До їх складу входять чотири дендрологічних парки: один – загальнодержавного («Березнівський») та три – місцевого значення («Гладковицький», «Еліта» та «Пілява»). Окрім того, виявлено перспективний для заповідання дендропарк «Клесівський». Дослідні дендрологічні парки були закладені переважно у другій половині ХХ століття та отримали заповідний статус близько 30 років тому. Постає питання щодо перевірки відповідності їх існуючого стану раніше наданому статусу, необхідності розроблення заходів для узгодження та пристосування до сучасних умов, а щодо дендропарку «Клесівський» – обґрунтування до заповідання.

Розділ 2 «Природні умови регіону досліджень, методика та загальна характеристика дослідних об'єктів». Здійснено науковий літературний пошук щодо природних умов регіону досліджень, що впливають на розвиток рослин, які виступають основним компонентом дендрологічних парків. Дослідні об'єкти розташовані у двох фізико-географічних областях, а саме: у Волинському (2 парки) та в Житомирському (3 парки) Поліссі. Кліматичні умови регіону досліджень, де головною особливістю є значна зволоженість, можуть сприяти успішному росту і розвитку деревних рослин як аборигенних, так й інтродукованих деревних видів. Однак, ґрунтові умови, а саме піщані дерново-підзолисті ґрунти, здатні обмежувати адаптацію вимогливих до ґрунтових умов деревних рослин екзотичних видів.

Для вирішення завдань дисертаційного дослідження проведено аналіз наукових літературних джерел, на підставі якого обрано методи, методики та класифікації. Деякі з них доповнюють одна одну з метою отримання розширених та актуальніших даних відповідно до нових наукових тенденцій.

Ретроспективний аналіз створення та розвитку дослідних об'єктів проводився на основі наукових літературних джерел, зокрема архівних матеріалів (іконографічних, письмових та картографічних), а також шляхом власних маршрутних обстежень та усних опитувань співробітників установ, яким підпорядковуються дендрологічні парки.

Аналіз територіальної організації здійснювався картографічним методом. Дендрологічні парки було розподілено за площею згідно з класифікацією ботанічних садів І. Д. Родічкіна (1990), за періодом створення – відповідно до методики Н. О. Олексійченко та Н. В. Гатальської (2012).

Інвентаризацію насаджень виконували під час натурних обстежень згідно з настановами «Інструкція з інвентаризації зелених насаджень» (2001). У дендропарку «Клесівський» дослідження проводили методом подеревної інвентаризації. Видовий склад, походження видів деревних рослин та їх екологічні особливості визначали за довідковою літературою «Дендрофлора України...» (2001, 2002, 2005), українські назви уточнювали за монографією «Чекліст дендроекзотів України» (2016), латинські назви таксонів видового рангу та їх систематичну структуру погоджували зі списком «The plant list» (2017).

Розподіл видового складу за життєвими формами виконували за еколого-морфологічною класифікацією І. Г. Серебрякова (1962). З метою здійснення аутфітосозологічного аналізу було використано наукові каталоги «Дендросозологічний каталог...» (2011, 2017).

Для визначення категорії цінності дендрологічних парків застосовували критерії комплексної оцінки сучасного стану парків-пам'яток садово-паркового мистецтва дендрологічної цінності за методикою Н. О. Олексійченко та Н. В. Гатальської (2012).

Для того, щоб порівняти заповнення видового дендрорізноманіття дослідних об'єктів, подібність їхніх дендроколекцій використано відповідно коефіцієнти заповнення та Жаккара. З метою дослідження характеристики рівня репрезентативності видового різноманіття застосовано індекс трапляння.

У процесі дослідження вікових дерев використано методику обстеження вікових дерев А. І. Кушніра (1995), методику розподілу вікових деревних рослин за віком та оцінювання їх естетичного стану за шестибальною шкалою В. П. Шлапака, Г. І. Музики, В. А. Вітенка, Л. І. Марно (2011). Вік дерев визначали за літературними даними або за методикою В. Є. Борейка (2010).

Функціональне зонування уточнювали з урахуванням рекомендацій С. Ю. Поповича (2011).

Планувальну структуру визначали за супутниковими картами Google Maps 2015–2018 рр., схеми об'ємно-просторової структури зображували з використанням ArchiCAD 14, CorelDRAW X7, Adobe Photoshop CC 2017. Ілюстративні матеріали обробляли за допомогою Microsoft Picture Manager 2014.

Для обробки результатів досліджень застосовували електронні таблиці Microsoft Office Excel, для структуризації результатів аналізу літературних джерел та натурального обстеження – Microsoft Office Word та Mindjet Mind Manager 2018.

У розділі представлено характеристику дослідних об'єктів, які визначено для проведення комплексного оцінювання в умовах Українського Полісся, що мають різний заповідний статус, площу, адміністративне розташування та обсяг дендрологічних колекцій згідно з науковими літературними джерелами.

Розділ 3 «Комплексна оцінка дендрологічних парків Українського Полісся». Встановлено та уточнено з міжнародною базою «The plant list» кількісний та якісний склад видового і внутрішньовидового різноманіття

колекцій дендрологічних парків Українського Полісся та виконано його комплексний структурний флористичний аналіз (таксономічний, біоморфологічний, географічний, аутфітосозологічний, екологічний).

Визначено, що видове та внутрішньовидове різноманіття деревних рослин у дендрологічних парках Українського Полісся представлене 624 таксонами (449 видами, 23 підвидами, 11 різновидами та 141 культиваром), які належать до 125 родів, що, у свою чергу, відносяться до 49 родин. Вагома частка (80,0 %) рослин дендроколекцій належить до відділу *Magnoliophyta* (табл. 1).

Таблиця 1

Систематична структура видового та внутрішньовидового дендрорізноманіття дендрологічних парків Українського Полісся

Таксон	Кількість таксонів				
	за відділами				загальна
	<i>Pinophyta</i> Cronquist, Takht. & Zimmerm. ex Reveal		<i>Magnoliophyta</i> Cronq., Takht. & W.Zimm.		
	шт.	% *	шт.	% *	шт.
Родина	4	8,2	45	91,8	49
Рід	14	11,2	111	88,8	125
Таксон видового та внутрішньовидового рангу:					
вид	125	20,0	499	80,0	624
підвид	53	11,8	396	88,2	449
різновид	0	0,0	23	100	23
культивар	5	45,5	6	54,5	11
	68	47,9	74	52,1	141

Примітка. *Від загальної кількості відповідних таксонів

Найрепрезентативнішими виявилися родини *Rosaceae* Juss., *Cupressaceae* Bartlett, *Pinaceae* Lindl. та *Leguminosae* Juss. (від 25 до 127 таксонів видового та внутрішньовидового рангу), а найчисленнішими родами є *Betula* L., *Spiraea* L., *Thuja* L., *Berberis* L., які включають понад 20 таксонів. Одним родом репрезентована переважна частка родин (51,0 %), а значна частина родин (28,6 %) та родів (38,4 %, рис. 1) – лише одним таксоном видового чи внутрішньовидового рангу. Культиварне різноманіття становить досить велику частку (22,6 %) від загального кількісного складу колекцій дослідних парків; найрепрезентативніше воно у парках «Березнівський» (106 культиварів) та «Клесівський» (54).

За життєвими формами у дендроколекціях переважають дерева – 54,3 %. На інтродуковані деревні види припадає – 89,7 %, а дендросозофіти становлять 21,3 % від загального видового різноманіття. За екологічними особливостями значна частка деревних рослин належить до зимостійких (82,2 %), дещо менша – до посухостійких (75,6 %) особин.

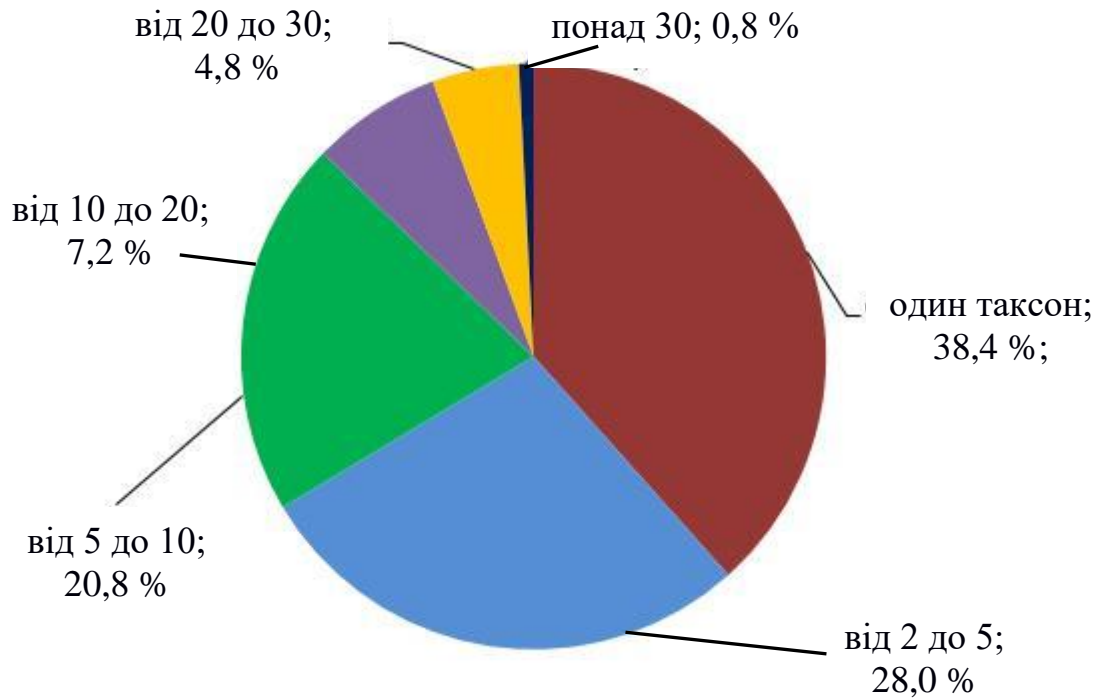

Рис. 1. Розподіл родів деревних рослин дендрологічних парків Українського Полісся за кількісним складом видового та внутрішньовидового різноманіття, шт.

Найрепрезентативнішою за кількісним складом видового та внутрішньовидового різноманіття виявилася колекція дендрологічного парку «Березнівський» (572 таксонів), найобмеженішою – колекція у дендрологічному парку «Пілява» (49 таксонів).

Для дендрологічних парків Українського Полісся визначено коефіцієнти подібності та заповнення, а також індекси трапляння деревних рослин. Високий коефіцієнт подібності за складом насаджень притаманний дендрологічним паркам Житомирського Полісся (0,27–0,3), менший його показник – у дендрологічного парку «Березнівський» порівняно з дендрологічними парками «Еліта» та «Клесівський» (0,14). У всіх дослідних об'єктах трапляються деревні рослини 13 видів, що становлять лише 2,1 % видового різноманіття. При цьому вагома частка (73,4 %) – трапляється лише в одному з дослідних парків. Дендропарк «Клесівський» характеризується високим коефіцієнтом заповнення видового різноманіття (35,3), тоді як його низький рівень встановлено для дендрологічних парків «Гладковицький» (15,8) та «Пілява» (8,0).

Також у дендрологічних парках Українського Полісся проведено дослідження вікових дерев. Так, за результатами інвентаризації у дендрологічних парках «Пілява» та «Еліта» виявлено 224 вікових дерева, з яких 157 є раритетними, що належать до 13 видів 10 родів та 5 родин. Значна їх частка зростає у дендрологічному парку «Пілява» (209 дерев; рис. 2), менша частина – у дендрологічному парку «Еліта» (15), вік яких може коливатися від 100 до 400 років. Виявлені поодинокі дерева *Fraxinus excelsior* L., *Fagus sylvatica* L., *Larix decidua* Mill., *Picea abies* (L.) Karst., *Quercus robur* L.,

обхват яких перевищує 3 м. За естетичною оцінкою більшість досліджених вікових дерев отримали 4 та 5 балів, оскільки вони знаходяться у задовільному санітарному стані, а тому потребують заходів з їх консервації та охорони.

Комплексне оцінювання сучасного стану дослідних дендрологічних парків Українського Полісся здійснено за 11 критеріями (рис. 3). Встановлено, що дослідним дендрологічним паркам притаманний різний рівень дендрологічної цінності за сумою отриманих балів. Цінними серед них є дендрологічний парк загальнодержавного значення «Березнівський» (45 балів), що відрізняється значною площею та великим кількісним складом дендроколекцій, а також дендропарк «Клесівський» (39 балів), що є виразним зразком топіарного мистецтва в Україні. Така оцінка у першому випадку підтверджує адміністративний ранг на сучасному етапі розвитку, в другому – може бути підставою для отримання заповідного статусу.

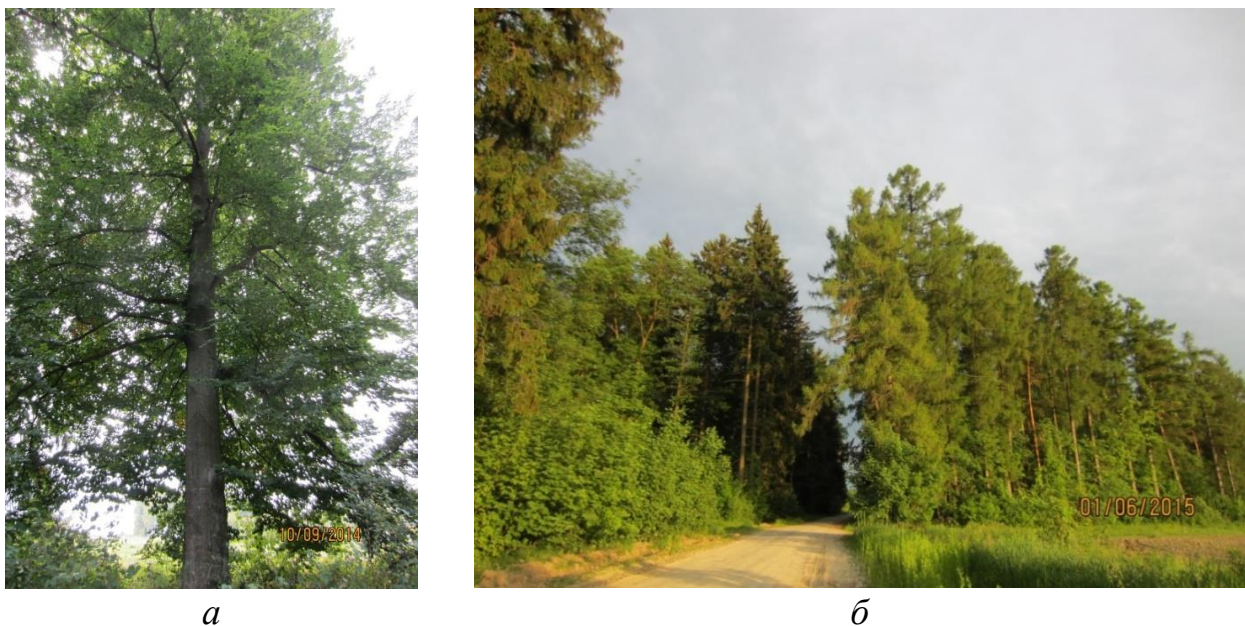

Рис. 2. Вікові дерева у дендрологічному парку «Пілява»: а – *Fagus sylvatica*; б – куртина із *Larix decidua* навпроти рядової посадки з *Picea abies*

Дендрологічні парки місцевого значення визначено як малоцінні, оскільки сума їх комплексної оцінки знаходиться в межах 29–32 балів: «Гладковицький» (32 бали), «Еліта» (31 бал) та «Пілява» (29 балів). Перший із них характеризується значною репрезентативністю раритетних видів та великою кількістю рослин природного поновлення як інтродукованих, так і аборигенних видів, другий – вагомою складовою інтродукованих видів, а третій – переважанням вікових насаджень.

З метою посилення ефективності виконання дослідними дендрологічними парками наукової, культурної та рекреаційної функцій необхідно підвищувати їхню дендрологічну цінність за рахунок розширення складу дендроколекцій, проведення систематичної наукової роботи та заходів по догляду; здійснення заходів відновлення, з урахуванням, насамперед, первинного задуму та екологічного принципу формування дендрокомпозицій.

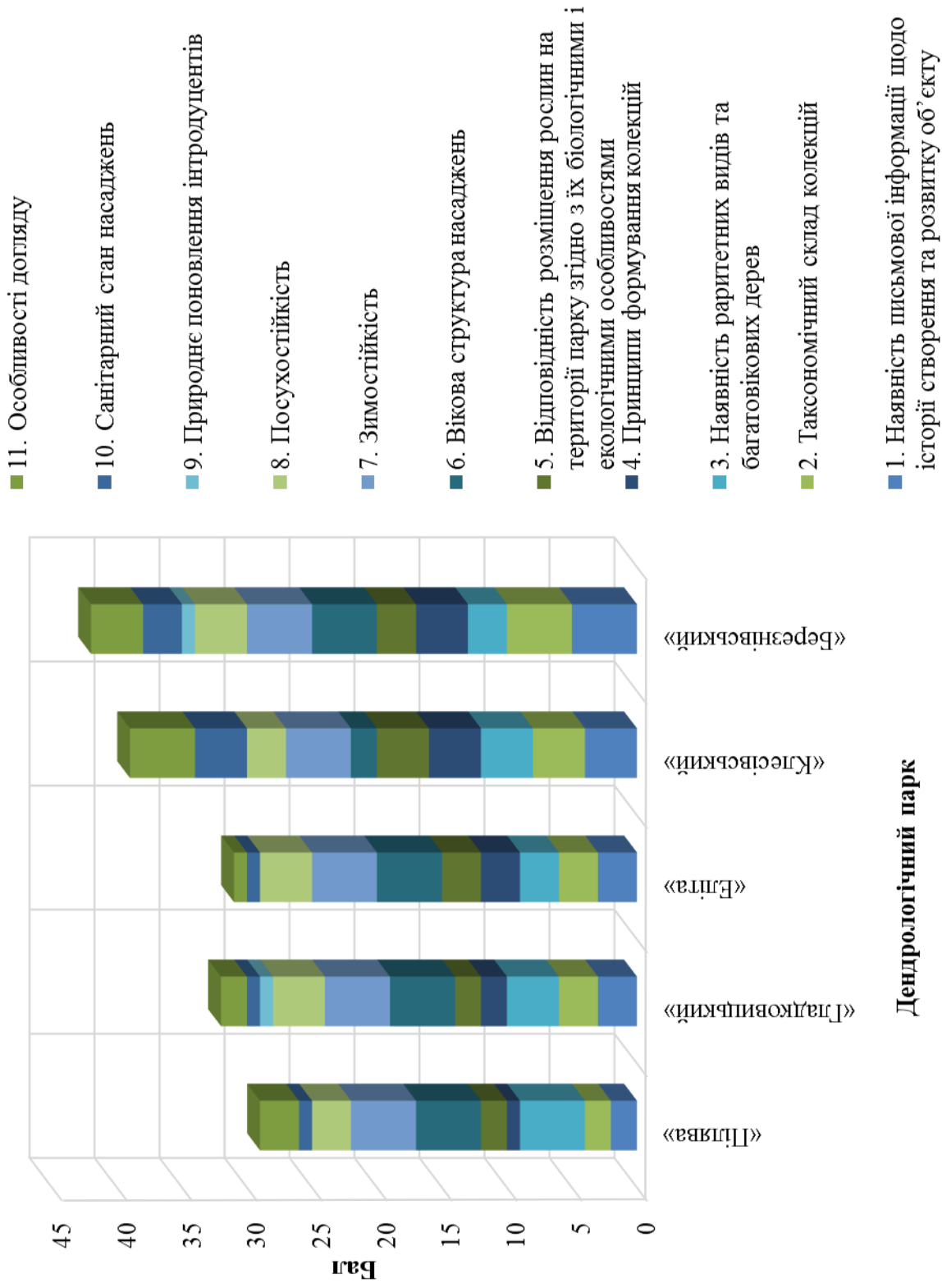

Рис. 3. Результат комплексного оцінювання дендрологічних парків Українського Полісся

Розділ 4 «Територіальна організація та ландшафтно-композиційний аналіз дендрологічних парків Українського Полісся». За результатами комплексного аналізу територіальної організації дослідних дендрологічних парків виявлено такі їх характеристики, як: низький показник кількісного складу, нерівномірність територіального розподілу в регіоні досліджень, відсутність взаємозв'язків між ними; нестабільність у просторі й часі їхніх внутрішніх компонентів, подібність просторових процесів порівняно з особливостями територіальної структури дендрологічних парків України (рис. 4). Усі дослідні парки за формою є неправильним багатокутником, значна їх частина розташована у сільській місцевості, має невелику площу (до 10 га) та підпорядкована підприємствам лісового господарства.

Рис. 4. Схема розташування дендрологічних парків Українського Полісся: 1 – «Березнівський»; 2 – «Клесівський»; 3 – «Гладковицький»; 4 – «Еліта»; 5 – «Пілява»

За результатами аналізу картографічних джерел та натурних обстежень встановлено, що функціональне зонування дослідних об'єктів фактично не регламентоване, оскільки відсутні проекти організації їх територій. При цьому найрепрезентативніша експозиційна зона, значно менше – господарська. Виявлені перспективні ділянки для виділення наукової зони, за доцільне створення підзони регульованої та стаціонарної рекреації, а також меморіальні.

Проаналізовано та сформовано комплексну характеристику ландшафтно-композиційної структури дослідних дендрологічних парків за репрезентативністю типів садово-паркових ландшафтів, композиційно-просторовою оцінкою, застосуванням засобів гармонізації композиції.

Виявлено, що найрепрезентативніший за кількістю садово-паркових ландшафтів дендрологічний парк «Березнівський», з переважанням паркового типу, тоді як лише один тип ландшафту (лісовий) наявний у дендрологічних парках «Пілява» та «Гладковицький» (рис. 5). У більшості дослідних парків спостерігаються порушені паркові ландшафти, виявлено тенденцію до збільшення ділянок лісового типу, окрім дендропарку «Клесівський». Також у них трапляються садово-паркові ландшафти, які не відповідають функціональному призначенню таких парків, а тому можуть бути використані для розширення площі паркових ландшафтів. Разом із тим, у деяких із них виявлено порушені садові та регулярні ландшафти, а також цінні рослинні угруповування лісового ландшафту, які потребують збереження.

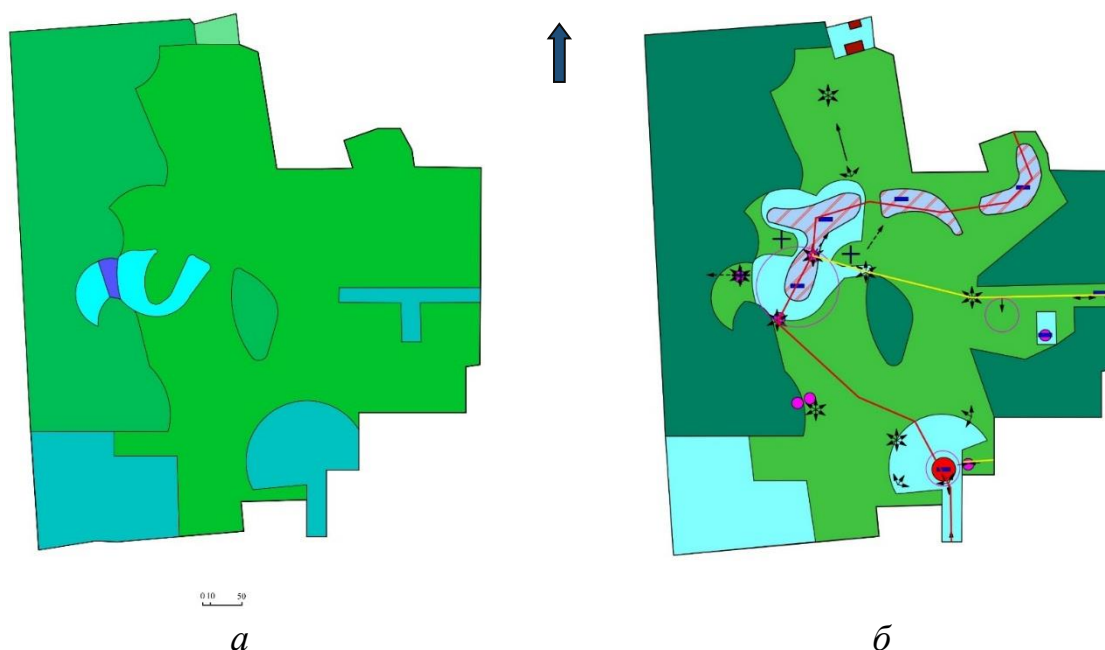

Рис. 5. Схема ландшафтно-композиційної структури дендрологічного парку «Березнівський» (М 1:20000): *а* – репрезентативність садово-паркових ландшафтів; *б* – композиційно-просторова оцінка

У дослідних дендрологічних парках переважають рівнинні території, на яких використане комбіноване планувальне рішення зі змішаною («Березнівський», «Клесівський») та осьовою («Пілява», «Гладковицький» і «Еліта») композиційними побудовами.

Окрім того, виявлено, що об'ємно-просторова структура дослідних парків характеризується значною часткою закритих та напіввідкритих просторів, і лише в одному із них – відкритих («Клесівський»).

У переважній частині досліджених парків відзначено порушення деяких композиційних складових (композиційних центрів та вісей). Хоча тут наявні естетично цінні пейзажі за їх межами.

Для усіх дослідних об'єктів характерно, що загалом їхні перспективні вісі збережені, наявні вісти та обернені перспективи, але деякі з них порушені чи мають невиразні кульмінаційні композиції. В усіх парках виявлена можливість до розширення дорожньо-стежкової мережі, структури візуальних зв'язків та композиційних акцентів.

Таким чином, за результатами композиційно-просторової оцінки визначено, що дендрологічні парки «Березнівський» та «Клесівський» композиційно цілісні: на їхніх територіях наявні різні форми мікрорельєфу, чітко виділені усі композиційні складові. У них добре сформована мережа візуальних зв'язків із значної кількості видових точок, у тому числі панорамних (рис. 6), а також композиційних акцентів переважно із хвойних деревних рослин та малих архітектурних форм (рис. 7).

На територіях згаданих дендрологічних парків знаходяться господарські будівлі, водні устрої діючі («Клесівський») та нефункціонуючі («Березнівський»).

Рис. 6. Панорамна видова точка на вхідній алеї дендрологічного парку «Березнівський»

Для інших трьох дендрологічних парків («Пілява», «Еліта» та «Гладковицький») характерні рівнинний рельєф, порушена планувальна структура та головні композиційні елементи; слабо сформована мережа візуальних зв'язків, композиційних акцентів із деревних рослин та інертних матеріалів; відсутні архітектурні споруди та водойми.

Рис. 7. Мережа формованих хвойних рослин у регулярній статичній та дисиметричній композиції дендропарку «Клесівський»

Аналізуючи особливості застосування засобів гармонізації композиції в об'ємно-просторовій структурі дослідних дендрологічних парків, визначено, що найрепрезентативніші у цьому аспекті дендрологічні парки «Клесівський» та «Березнівський», у яких широко використовується ритм, асиметрія та симетрія, контрастні та нюансні поєднання елементів ландшафтних композицій за формою, кольором та фактурою тощо (табл. 2).

Репрезентативність засобів гармонізації композиції у дендрологічних парках Українського Полісся

Характеристика композиції	«Березнівський»	«Клесівський»	«Гладковицький»	«Пілява»	«Еліта»
За станом					
Статична	+	+	+	+	+
Динамічна	+	+	+	+	+
За розміщенням елементів відносно композиційної вісі					
Симетрична	+	+	–	–	+
Асиметрична	+	+	+	+	+
Дисиметрична	+	+	+	–	+
За співвідношенням елементів					
Контрастна	+	+	+	+	+
Нюансна	+	+	+	+	+
Ритмічна	+	+	+	+	+
Тотожна	+	+	+	+	+
Співмасштабна і підпорядкована	+	+	–	–	+

Інші три парки («Пілява», «Еліта» та «Гладковицький») характеризуються нечіткою побудовою композицій з фрагментарним використанням засобів їх гармонізації (рис. 8).

*a**б*

Рис. 8. Використання засобів гармонізації композиції у дендрологічних парках місцевого значення Житомирського Полісся: *a* – статика, контраст та дисиметрія у дендрологічному парку «Еліта»; *б* – ритм та симетрія у парку «Гладковицький»

З огляду на вищезазначене, доцільним видається розроблення реконструктивних заходів у всіх парках. Вони мають бути спрямовані на відтворення дендрокомпозицій відповідно до первинного задуму та створення нових разом із розширеним використанням засобів гармонізації з метою гармонійного поєднання реконструйованих та новостворених складових об'ємно-просторової структури дослідних парків.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено ретроспективний аналіз та комплексні дослідження (інвентаризаційні, флоро-аналітичні, дендросозологічні, ландшафтні) п'яти дендрологічних парків Українського Полісся. Здійснено таксономічний, біоморфологічний, географічний, аутфітосозологічний та екологічний аналіз, визначено категорію дендрологічної цінності дослідних парків, сформовано характеристику їх територіальної організації та ландшафтно-композиційної структури. Науково обґрунтовано та запропоновано заходи щодо пристосування до сучасних умов.

За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. Дендрологічні парки Українського Полісся, що мають заповідний статус, становлять 7 % від загальної кількості дендрологічних парків України. У регіоні досліджень розташовано чотири заповідних дендрологічних парки: один – загальнодержавного («Березнівський») та три – місцевого («Гладковицький», «Еліта» та «Пілява») значення. Окрім того, наявний також перспективний для заповідання дендропарк «Клесівський». Більшість дендрологічних парків України, зокрема Українського Полісся, було закладено та отримали заповідний статус переважно у другій половині ХХ століття.

2. У видовому та внутрішньовидовому різноманітті деревних рослин дендрологічних парків Українського Полісся виявлено 624 таксони (449 видів, 23 підвиди, 11 різновидів та 141 культивар), які належать до 125 родів, що, у свою чергу, відносяться до 49 родин. Вагома частка (80,0 %) рослин дендроколекцій належить до відділу *Magnoliophyta*. Найрепрезентативнішими виявлені родини *Rosaceae* Juss., *Cupressaceae* Bartlett, *Pinaceae* Lindl. та *Leguminosae* Juss. (від 25 до 127 таксонів видового та внутрішньовидового рангу), а найчисленнішими родами є *Betula* L., *Spiraea* L., *Thuja* L., *Berberis* L., які включають понад 20 таксонів. Одним родом репрезентована переважна частка родин (51,0 %), тоді як значна частина родин (28,6 %) та родів (38,4 %) – лише одним таксоном видового та внутрішньовидового рангу. Культиварне різноманіття становить досить велику частку (22,6 %) від загального дендрорізноманіття дослідних парків і наявне переважно у парках «Березнівський» (106 культиварів) та «Клесівський» (54 культивари).

3. За життєвими формами у дендроколекціях переважають дерева – 54,3 %. На інтродуковані деревні види припадає – 89,7 %, а дендросозофіти становлять 21,3 % від загального видового різноманіття. За екологічними особливостями значна частка деревних рослин належить до зимостійких (82,2 %), дещо менша – до посухостійких (75,6 %) особин.

4. Найрепрезентативнішою за кількісним складом видового та внутрішньовидового різноманіття виявилася колекція дендрологічному парку «Березнівський» (572 таксонів), найобмеженішою – колекція у дендрологічному парку «Пілява» (49 таксонів). Високий коефіцієнт подібності за складом насаджень притаманний дендрологічні парки Житомирського Полісся (0,27–0,3), менший його показник – у дендрологічному парку «Березнівський» порівняно з дендрологічними парками «Еліта» та

«Клесівський» (0,14). У всіх дослідних об'єктах трапляються деревні рослини 13 видів, що становлять лише 2,1 % видового різноманіття. При цьому вагома частка (73,4 %) – трапляється лише в одному з дослідних парків. Дендропарк «Клесівський» характеризується високим коефіцієнтом заповнення видового різноманіття (35,3), тоді як його низький рівень встановлено для дендрологічних парків «Гладковицький» (15,8) та «Пілява» (8,0).

5. За результатами інвентаризації у двох дендрологічних парках виявлено 224 вікових дерева (157 є раритетними), що належать до 13 видів. Значна їх частка зростає у дендрологічному парку «Пілява» (209 особин), менша частина – у парку «Еліта» (15), вік яких може коливатися від 100 до 400 років.

6. За підсумками комплексного оцінювання дослідні дендрологічні парки мають різний рівень дендрологічної цінності. Цінними є дендрологічний парк загальнодержавного значення «Березнівський» (45 балів), а також дендропарк «Клесівський» (39 балів). Дендрологічні парки місцевого значення визначено як малоцінні, оскільки сума їх комплексної оцінки знаходиться в межах 29–32 балів: «Гладковицький» (32 бали), дендрологічний парк «Еліта» (31 бал) та дендрологічний парк «Пілява» (29 балів). При цьому вони відзначаються значною аутофитосозологічною цінністю.

7. Для територіальної організації мережі дендрологічних парків Українського Полісся на сучасному етапі розвитку виявлено такі головні характеристики: нерівномірність розподілу, відсутність взаємозв'язків між ними, нестабільність у просторі й часі їх внутрішніх компонентів, подібність просторових процесів як між ними, так і в мережі дендрологічних парків України. Майже усі дослідні об'єкти розташовані у сільській місцевості, мають невелику площу (до 10 га) та належать установам лісового господарства. Їхнє функціональне зонування не регламентоване, при цьому найрепрезентативніша експозиційна зона, значно менше – господарська. Наявні перспективні ділянки для виділення наукової зони, доцільні в межах експозиційної зони підзони регульованої та стаціонарної рекреації, а також меморіальні.

8. На основі ландшафтно-композиційного аналізу п'яти дослідних дендрологічних парків визначено такі особливості, як: переважання рівнинних територій, на яких використане комбіноване планувальне рішення зі змішаною та осьювою композиційною побудовами; значна репрезентативність закритих і напіввідкритих просторів, поряд з якими у більшості парків виявлені естетично цінні пейзажі. Як композиційно цілісні можна вказати дендрологічні парки «Березнівський» та «Клесівський», тоді як у інших трьох парках наявна порушена планувальна структура, слабка репрезентативність композиційних акцентів, візуальних зв'язків та засобів гармонізації композиції.

ПРОПОЗИЦІЇ ВИРОБНИЦТВУ

1. З метою розширення складу колекцій у всіх дендрологічних парках варто відновити та створити нові посадки за рахунок інтродукованих і раритетних деревних рослин, насамперед, родин та родів, які на сучасному етапі розвитку характеризуються слабкою репрезентативністю. У трьох

дендрологічних парках місцевого значення («Еліта», «Гладковицький» та «Пілява») рекомендовано збільшити дендрорізноманіття за рахунок видів та культиварів деревних рослин, зокрема представників відділу *Pinophyta*, які успішно зростають на території інших парків Українського Полісся.

2. Для розширення мережі дендрологічних парків цього регіону доцільно включити до її складу такий перспективний об'єкт, як дендропарк «Клесівський».

3. Для поліпшення територіальної організації усіх парків варто налагодити їх науково-практичну взаємодію між собою та іншими науковими спеціалізованими установами у регіоні досліджень; вдосконалити їхнє функціональне зонування, виділивши наукову зону, а в межах експозиційної зони – підзони регульованої рекреації; у парках «Березнівський», «Еліта» та «Клесівський» – меморіальну та підзону стаціонарної рекреації.

4. У всіх дендрологічних парках рекомендовано розширити площу напіввідкритих просторів та паркових ландшафтів, дорожньо-стежкову мережу разом із реставрацією перспективних вісей та їх кульмінаційних розв'язок; мережу композиційних акцентів з дендрологічно цінних рослин, а також із малих архітектурних форм та елементів благоустрою, що стилістично повинні бути пов'язані з функціональним призначенням дендрологічних парків, при цьому широко застосовуючи засоби гармонізації паркової композиції. Окрім того, доцільно здійснити такі локалізовані заходи, як: відновлення ритмічної побудови в їх композиціях («Еліта», «Гладковицький» та «Пілява»); реставрація водойм («Березнівський», «Клесівський»); реконструкція композиційного центру («Березнівський», «Еліта») та композиційної структури загалом («Пілява»).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

1. Гричук М. О. (Подольхова М. О.) Ретроспективний аналіз створення та розвитку дендропарків Українського Полісся. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Лісівництво та декоративне садівництво. 2014. Вип. 198. Ч. 1. С. 152–159.

2. Олексійченко Н. О., **Гричук М. О. (Подольхова М. О.)** Таксономічний склад та систематична структура насаджень дендропарків Житомирського Полісся. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2014. Вип. 24.11. С. 8–14. *(Здобувачем проведено натурне обстеження, визначено видовий склад та здійснено аналіз систематичної структури колекцій дендрологічних парків Житомирського Полісся).*

3. Курдюк О. М., **Гричук М. О. (Подольхова М. О.)**, Лазарець М. В., Островська В. А. Таксономічний склад та структура насаджень дендрологічного парку Березнівського лісового коледжу. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Лісівництво та декоративне садівництво. 2015. Вип. 216. Ч. 1. С. 168–175. *(Здобувачем здійснено інвентаризаційні дослідження, проаналізовано динаміку*

кількості таксономічного складу, проведено комплексний структурний флористичний аналіз).

4. Олексійченко Н. О., Подольхова М. О. Оцінювання сучасного стану дендропарків місцевого значення в Українському Поліссі. Наукові праці Лісівничої академії наук України. 2015. Вип. 13. С. 173–179. *(Здобувачем здійснено комплексне оцінювання сучасного стану дендропарків місцевого значення Українського Полісся).*

5. Олексійченко Н. О., Дзиба А. А., Подольхова М. О. Дендропарк Клесівського лісництва – перлина топіарного мистецтва в Україні. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2016. Вип. 26.1. С. 139–145. *(Здобувачем здійснено інвентаризаційні дослідження елементів топіарного мистецтва у парку «Клесівський», проаналізовано їх кількісний та якісний склад).*

6. Олексійченко Н. О., Подольхова М. О. Ретроспективний аналіз розвитку та сучасний стан дендропарку Клесівського лісництва: [електронний ресурс]. Лісове і садово-паркове господарство. 2016. № 9. Режим доступу до статті: <http://ejournal.studnubip.com/zhurnal-9/ukr/oleksijchenko-podolhova/> *(Здобувачем проведено ретроспективний аналіз розвитку та комплексне оцінювання дендрологічної цінності парку «Клесівський»).*

7. Олексійченко Н. О., Подольхова М. О. Вікові дерева дендропарків Українського Полісся. Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2016. Вип. 26.4. С. 22–27. *(Здобувачем здійснено аналіз літературних джерел, натурні обстеження та визначено структуру вікових дерев у дендрологічних парках Українського Полісся, оцінено їх сучасний стан).*

Статті в інших наукових виданнях:

8. Подольхова М. О., Подольхов В. О. Актуальні проблеми розвитку та сучасний стан дендропарків Житомирського Полісся. Соціально-екологічна роль заповідних дендропарків України. 2015. С. 119–124. *(Здобувачем сформовано коротку історичну довідку та наведено проблеми розвитку дендрологічних парків Житомирського Полісся).*

9. Подольхова М. О., Островська В. А. До питання вивчення таксономічного складу насаджень дендропарку Березнівського лісотехнічного коледжу. Соціально-екологічна роль заповідних дендропарків України. 2015. С. 63–68. *(Здобувачем визначено таксономічний склад дендрологічного парку «Березнівський» та проаналізовано його систематичну структуру).*

10. Подольхова М. О., Трофимчук Н. А., Островська В. А. Шляхи збагачення та значення колекційного фонду Березнівського державного дендрологічного парку лісотехнічного коледжу НУВГП. Сучасні тенденції збереження і збагачення колекцій дендрофлори в об'єктах природно-заповідного фонду України. 2016. С. 23–27. *(Здобувачем систематизовано дані щодо шляхів розширення колекції дендрологічного парку «Березнівський»).*

11. Олексійченко Н. О., Подольхова М. О., Трофимчук Н. А., Трофимчук О. П., Подольхов В. О. Сучасні зміни у ландшафтному дизайні Березнівського державного дендрологічного парку. Науково-організаційні

підходи до використання сучасних принципів ландшафтного дизайну у формуванні експозицій заповідних парків України. 2018. С. 21–25. *(Здобувачем наведено аналіз щодо використання сучасних прийомів ландшафтного дизайну в об'ємно-просторовій структурі дендрологічного парку «Березнівський»).*

Тези наукових доповідей:

12. Гричук М. О. (Подольхова М. О.) Структура дендропарків України. Історико-культурні та природоохоронні аспекти збереження багатовікових дерев: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ – Чигирин, 23–26 жовтня 2013 року: тези доповіді. К., 2013. С. 15–16.

13. Гричук М. О. (Подольхова М. О.) До питання ретроспективного аналізу створення та розвитку дендропарків Українського Полісся. Лісове і садово-паркове господарство ХХІ сторіччя: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 13–14 березня 2014 року: тези доповіді. К., 2014. С. 122–123.

14. Гричук М. О. (Подольхова М. О.) Порівняльний аналіз таксономічного складу насаджень дендропарків Житомирського Полісся. Наукові основи підвищення продуктивності і біологічної стійкості лісових та урбанізованих екосистем: 64 науково-технічна конференція, м. Львів, 23 жовтня 2014 року: тези доповіді. Львів, 2014. С. 38–39.

15. Гричук М. О. (Подольхова М. О.) Систематична структура насаджень дендропарків Житомирського Полісся. Рослини та урбанізація: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Дніпропетровськ, 25–26 листопада 2014 року: тези доповіді. Дніпропетровськ, 2014. С. 113–114.

16. Подольхова М. О. Щодо питання унікальності колекції деревних рослин дендрологічного парку Березнівського лісового коледжу. Біоресурси лісових та урбанізованих екосистем: відтворення, збереження і раціональне використання: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 квітня 2015 року: тези доповіді. К., 2015. С. 164–165.

17. Пузріна Н. В., Островська В. А., **Подольхова М. О.** Фітосанітарний стан насаджень дендрологічного парку Березнівського лісового коледжу. Наукові основи збереження біотичної різноманітності: I (XII) Міжнародна конференція молодих учених, м. Львів, 21–22 травня 2015 року: тези доповіді. Львів, 2015. С. 90–91. *(Здобувачем систематизовано інформацію щодо факторів, які впливають на погіршення фітосанітарного стану дендрологічного парку «Березнівський»).*

18. Подольхова М. О. Актуальні проблеми розвитку дендропарків Українського Полісся. Виклики ХХІ століття та їхнє вирішення у лісовому комплексі й довкіллі: Міжнародна наукова конференція, м. Київ, 7–9 вересня 2015 року: тези доповіді. К., 2015. С. 160–161.

19. **Подольхова М. О.**, Подольхов В. О. Функціональна структура насаджень дендропарків Житомирського Полісся. Інтродукція рослин, збереження та збагачення біорізноманіття в ботанічних садах та дендропарках:

Міжнародна наукова конференція, м. Київ, 15–17 вересня 2015 року: тези доповіді. К., 2015. С. 197–198. *(Здобувачем встановлено функціональну роль рослинних угруповувань та їх складових у дендрологічних парках Житомирського Полісся).*

20. Подольхова М. О. Ретроспективний аналіз створення та розвитку дендрологічного парку Клесівського лісництва. Актуальні проблеми ботаніки та екології: Міжнародна конференція молодих вчених, м. Полтава, 15–20 вересня 2015 року: тези доповіді. Полтава, 2015. С. 139.

21. **Подольхова М. О.**, Подольхов В. О. Проблеми розвитку дендропарків Українського Полісся та шляхи їх вирішення. Охорона біорізноманіття та історико-культурної спадщини у ботанічних садах та дендропарках: Міжнародна наукова конференція, м. Умань, 6–8 жовтня 2015 року: тези доповіді. Умань, 2015. С. 129–132. *(Здобувачем систематизовано фактори впливу на розвиток дендрологічних парків Українського Полісся та запропоновано шляхи їх зменшення).*

22. Олексійченко Н. О., **Подольхова М. О.** Перлина топіарного мистецтва в Україні – дендропарк Клесівського лісництва. Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати: Міжнародна науково-практична конференція, м. Братислава, Словачька Республіка, 15–18 березня 2016 року: тези доповіді. К., 2016. С. 190. *(Здобувачем висвітлено коротку історичну довідку та наведено результати інвентаризації насаджень у парку «Клесівський»).*

23. Олексійченко Н. О., Дзиба А. А., **Подольхова М. О.** Елементи топіарного мистецтва в озелененні садів державних підприємств лісового господарства Рівненської області. Сучасні тенденції збереження, відновлення та збагачення фіторізноманіття ботанічних садів і дендропарків: Міжнародна наукова конференція, м. Біла Церква, 23–25 травня 2016 року: тези доповіді. Біла Церква, 2016. С. 251–254. *(Здобувачем сформовано коротку історичну довідку та наведено результати інвентаризації формованих рослин у парку «Клесівський»).*

24. Подольхова М. О. Щодо питання методичних підходів оцінювання дендропарків. Сучасний ландшафт: проектування, формування, збереження: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Київ, 17–18 листопада 2016 року: тези доповіді. К., 2017. С. 52–53.

25. Oleksiychenko N. O., **Podolhova M. O.**, Trofimchuk N. A., Podolhov V. O., Trofimchuk O. P. The current modulation of views of the main sightseeing route of Bereznivskiy state dendrological park. Contribution of young scientists on forestry, wood processing technologies and horticulture: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 11–12 травня 2017 року: тези доповіді. К., 2017. С. 60–61. *(Здобувачем систематизовано результати композиційно-просторової оцінки головного екскурсійного маршруту в дендрологічному парку «Березнівський»).*

АНОТАЦІЯ

Подольхова М. О. Дендрологічні парки Українського Полісся (комплексна оцінка, територіальна організація, ландшафтно-композиційний аналіз). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата сільсько-господарських наук зі спеціальності 06.03.01 «Лісові культури та фітомеліорація». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному оцінюванню дендрологічних парків Українського Полісся, аналізу їх територіальної організації та ландшафтно-композиційної структури.

За науковими літературними джерелами систематизовано інформацію щодо поняття «дендрологічний парк», проаналізовано законодавчу, нормативно-правову та методичну бази щодо їхнього функціонування, проведено ретроспективний аналіз формування мережі дендрологічних парків Українського Полісся.

Визначено й уточнено з міжнародною базою «The plant list» кількісний та якісний склад видового і внутрішньовидового різноманіття їх колекцій (624 таксони) та здійснено його комплексний структурний флористичний аналіз. Встановлено коефіцієнти подібності та заповнення, індекси трапляння деревних рослин у дослідних дендрологічних парках. Проведено комплексне оцінювання їх сучасного стану та визначено категорію дендрологічної цінності.

Обґрунтовано та апробовано дослідження територіальної організації дендрологічних парків Українського Полісся за різними аспектами, запропоновано науково-практичні рекомендації щодо функціонального зонування дослідних парків. Проаналізовано та сформовано комплексну характеристику ландшафтно-композиційної структури дендрологічних парків за репрезентативністю типів садово-паркових ландшафтів, композиційно-просторовою оцінкою та особливостями застосування засобів гармонізації композиції. Сформовано науково-практичні рекомендації щодо поліпшення територіальної організації мережі дослідних парків, підвищення їх дендрологічної цінності та ландшафтно-композиційних характеристик.

Ключові слова: дендрологічний парк, дендрорізноманіття, територіальна організація, ландшафт, композиційна структура, відновлення.

АННОТАЦИЯ

Подольхова М. А. Дендрологические парки Украинского Полесья (комплексная оценка, территориальная организация, ландшафтно-композиционный анализ). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук по специальности 06.03.01 «Лесные культуры и фитомелиорация». Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины. Киев, 2018.

Диссертация посвящена комплексной оценке дендрологических парков Украинского Полесья, анализу их территориальной организации и ландшафтно-композиционной структуры.

По научным литературным источникам систематизирована информация касательно понятия «дендрологический парк», проанализирована законодательная, нормативно-правовая и методическая базы касательно их функционирования, проведен ретроспективный анализ формирования сети дендрологических парков Украинского Полесья. Определено, что эти парки, имеющие заповедный статус, составляют 7 % от общего количества дендрологических парков Украины, а именно: один – государственного («Березновский») и три – местного («Гладковицкий», «Элита» и «Пилява») значения. Кроме того, имеется перспективный для заповедания дендропарк «Клесовский». Большинство дендрологических парков Украины, в частности Украинского Полесья, были заложены и получили заповедный статус преимущественно во второй половине XX столетия.

Определены и уточнены с международной базой «The plant list» количественный и качественный состав видового и внутривидового разнообразия их коллекций (624 таксона) и осуществлен его комплексный структурный флористический анализ. Максимальную репрезентативность по количественному составу видового и внутривидового разнообразия имеет коллекция дендрологического парка «Березновский» (572 таксона), а самым ограниченным является дендроколлекция парка «Пилява» (49 таксонов).

Высокий коэффициент сходства по составу насаждений имеют дендрологические парки Житомирского Полесья (0,27–0,3), менее подобным является парк «Березновский» по сравнению с парками «Элита» и «Клесовский» (0,14). Во всех исследуемых парках встречаются древесные растения 13 видов, составляющих лишь 2,1 % видового разнообразия, тогда как преобладающая часть (73,4 %) – имеется только в одном из исследуемых парков. Дендропарк «Клесовский» характеризуется высоким коэффициентом заполнения видового разнообразия (35,3). При этом его низкий уровень определен для дендрологических парков «Гладковицкий» (15,8) и «Пилява» (8,0).

Проведено комплексное оценивание современного состояния исследуемых дендрологических парков и определены категории их дендрологической ценности. Ценными определены дендрологический парк государственного значения «Березновский» (45 баллов), а также дендропарк «Клесовский» (39 баллов). Дендрологические парки местного значения определены как малоценные, поскольку сумма их комплексной оценки находится в пределах 29–32 баллов: «Гладковицкий» (32 балла), «Элита» (31 балл) и «Пилява» (29 баллов), которые при этом имеют значительную аутофитосозологическую ценность.

Обосновано и апробировано исследование территориальной организации дендрологических парков Украинского Полесья по различным аспектам. Их функциональное зонирование не регламентировано, при этом наиболее репрезентативной является экспозиционная зона, значительно меньше –

хозяйственная. Имеются перспективные участки для выделения научной зоны, а в рамках экспозиционной зоны – подзоны регулируемой и стационарной рекреации, а также мемориальные.

Сформирована и проанализирована комплексная характеристика ландшафтно-композиционной структуры исследуемых дендрологических парков по репрезентативности типов садово-парковых ландшафтов, композиционно-пространственной оценке, применению средств гармонизации композиции.

Установлено, что репрезентативным по количеству садово-парковых ландшафтов является дендрологический парк «Березновский» с преобладанием паркового типа, тогда как только один тип ландшафта (лесной) имеется в дендрологических парках «Пилява» и «Гладковицкий». В большинстве исследуемых парков обнаружены нарушенные парковые, а в некоторых из них – садовые и регулярные ландшафты.

Определены следующие характерные композиционные особенности исследуемых дендрологических парков, такие как: преобладание равнинных территорий, на которых использовано комбинированное планировочное решение со смешанной и осевой композиционными построениями; значительная репрезентативность закрытых и полуоткрытых пространств, рядом с которыми в большинстве парков обнаружены эстетически ценные пейзажи.

Композиционно целостными можно охарактеризовать дендрологический парк «Березновский» и дендропарк «Клесовский», поскольку на их территориях имеются различные формы микрорельефа, четко выделены все композиционные составляющие; удачно сформирована сеть визуальных связей с большим количеством видовых точек, в том числе панорамных, а также имеется сеть акцентов преимущественно из хвойных древесных растений и малых архитектурных форм. При формировании их ландшафтных композиций широко использованы средства гармонизации композиции: ритм, симметрия и асимметрия, контрастные и нюансные сочетания композиционных элементов, их сомасштабность и подчиненность.

В остальных трех дендрологических парках («Пилява», «Элита» и «Гладковицкий») имеется нарушенная планировочная структура, слабая репрезентативность акцентов и визуальных связей, нечеткое построение композиций с фрагментарным использованием средств их гармонизации.

Сформированы научно-практические рекомендации по улучшению территориальной организации сети исследуемых парков, совершенствованию их функционального зонирования, осуществлению мероприятий по их восстановлению.

Ключевые слова: дендрологический парк, дендроразнообразие, территориальная организация, ландшафт, композиционная структура, восстановление.

ANNOTATION

Podolkhova M. O. Dendrological parks of Ukrainian Polissya (complex assessment, territorial organization, landscape and compositional analysis). – The Manuscript.

Thesis is intended for the scientific degree awarding to the candidate of agricultural sciences in the specialty 06.03.01 «Forest Plantations and Phytomelioration». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to the complex evaluation of the Ukrainian Polissya's dendrological parks, their territorial organization analysis, landscape and compositional structures.

Information concerning the «dendrological park» concept is systematized according to the scientific literary sources; legislative, normative-legal and methodological bases were analyzed regarding their function, a retrospective analysis of the formation of the Ukrainian Polissya's dendrological parks network was conducted.

The quantitative and qualitative compositions of the species and intrinsic diversity of their collections were determined and agreed with the «The plant list» basis, its complex structural floristic analysis was carried out. The coefficients of similarity and filling are founded, index of tree plants occurrence in the research dendrological parks are established. A complex evaluation of their current state and the dendrological value categories were defined.

The research of the territorial organization of the Ukrainian Polissya's dendrological parks has been substantiated and tested, the scientific and practical recommendations concerning the research parks functional zoning have been proposed. The complex description of the landscape-compositional structure of the Ukrainian Polissya's dendrological parks is analyzed and formed according to the landscape's types representativeness, compositional-spatial estimation and the peculiarities of usage of the composition harmonization means. Scientific and practical recommendations are founded regarding melioration of the territorial organization of the research parks network, their dendrological value rise and landscape-compositional characteristics of the dendrological parks are formed.

Key words: dendrological park, dendrodiversity, territorial organization, landscape, compositional structure, restoration.